

KÖZÖSSÉG ÉS EGYÉN

A SZOVJET FOGSÁGBA HURCOLTAK KONTEXTUSÁBAN

A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága
IX. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete

Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága
Budapest – Miskolc, 2023

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Nemzeti Levéltár

Nemzeti
Kulturális
Alap

Szerkesztette:
Bognár Zalán és Pomázi-Bárdonicsek Dominika

Lektorálta:
Seres Attila és Stark Tamás

A szöveget gondozta a szerkesztők mellett:
Szathmáry Boglárka és Zékány Krisztina

Tördelte:
Dupka Zsolt

Közreműködött:
Makra Mónika és Fuchs Andrea

A rezüméket fordította: Molnár Erzsébet és Ortutay Péter
Anyanyelvi lektor: Colin Swatridge

Borítón a palkonyai és felső-sziléziai elhurcoltak helybéli oroszokkal a Majka nevű lágerben, 1948. (W. Müller Judit gyűjtése, Janus Panninius Múzeum)
A borítót a fotó felhasználásával
Nagy Attila készítette.

© Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, 2023
© Szerzők, 2023

Kiadja a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága.
www.gulag.hu; info.gulag.gupvi@gmail.com
A kiadásért felel Dupka György,
a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága ügyvezető elnöke.

ISBN 978-615-01-7914-8

Nyomdai munka: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

TARTALOMJEGYZÉK

BOGNÁR ZALÁN: Előszó és köszöntő.....	9
LATORCAI CSABA: Megnyitó beszéd	13
HORVÁTH ZITA: Második napi megnyitó beszéd.....	16
HERMANN RÓBERT: Második napi köszöntő.....	18

TÁRSADALMI, POLITIKAI JELENTŐSÉG, HATÁS

BOGNÁR ZALÁN: „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy”. A (hadi)fogolykérdés jelentősége a magyar társadalomban és a politikában, 1944–1948–1956	23
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF: „Akiket elhurcoltak, azok térhessenek vissza szülőföldjükre”. Az erdélyi magyar és német civilek szovjet fogságba hurcolásának hatásai és leképeződése a korabeli társadalomban 1944–1945-ben	54

HÁBORÚ, DEPORTÁLÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEIK REGIONÁLIS ÉS ORSZÁGOS SZINTEN

BENKŐ LEVENTE: „A háború mindenükből kiforgatta...” Szemelvények a Kolozs-Kalotai Református Egyházmegye 1944–45. évi krónikájából az egyházi források alapján.....	77
MOLNÁR D. ERZSÉBET: „Málenkij robot” – a kárpátaljai magyarság egyéni és közösségi traumája	111
CSERVENKA FERDINÁND: A felső-bodrogközi településekről „málenkij robot” ürügyén elhurcolt felvidékiek	129
HORVÁTH MIKLÓS: „Szibériába visznek!” Magyar deportáltak szovjet fogságban – 1956–1957	151

GULÁG RABSORSOK

BIMBA BRIGITTA: A szovjet-magyar határon 1939-1941 között átszökött, Gulág-rabságra ítélték szenvedéstörténetei	173
--	-----

VÁRADINÉ DÁN VANDA: Magyarországról a Gulágra hurcolt nők rabságának stációi. Magyar nők a Gulág lágerbirodalmában 198

POMÁZI-BÁRDONICSEK DOMINIKA: Az integráció és a kapcsolatok szerepe a Gulág női táborában (1934–1953) 224

HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK TAPASZTALATAI, EREDMÉNYEI

MUSKOVICS ANDREA ANNA: A tárnokiak elhurcolástörténete a mikrotörténeti források tükrében 247

KIS JÓZSEF – KUNT GERGELY: Nagy-Miskolc és a „málenkij robot” 266

KÖRÖSI MIHÁLY: A „málenkij robotra” hurcolás – Közösségi és egyéni válaszok (Mezőberény 1944. 10. 06. – 1945. 01. 30.). A „málenkij robotra” hurcolás előzményei és végrehajtása Mezőberényben a levéltári források, a végrehajtók, az áldozatok, a személyükben nem érintettek néhány jellegzetes példáján, megnyilatkozásán keresztül 296

CSÁKVÁRI-MAKRA MÓNIKA: „Nekem nem szabad magyarnak lennem?” Deportálások a ráckevei járásból 1944 – 1945-ben 315

HAZATÉRÉS UTÁN – KÖVETKEZMÉNYEK, EMLÉKEZET

NAGY PÉTER: Egy abafalvi lány a történelem viharáiban. Talián Irma és családja története az 1940-es évek második felében 345

MÁRKUS BEÁTA: Törés a vidéki magyar társadalomban – A német lakosság Szovjetunióba hurcolásának következményei 360

W. MÜLLER JUDIT: „Előbb elhurcoltak, aztán meg kitelepítettek minket...” A „málenkij robotra” hurcoltak emlékezete a Magyarországról kitelepített németek közösségében 375

EGYÉNI ÉS KÖZÖSSÉGI SORSOK ÉS VÁLASZOK EMBERT PRÓBÁLÓ IDŐKBEN

DUPKA GYÖRGY: A náci megtorlást túlélő kárpátaljai zsidók, egyéni sorsok a szovjet hadifogoly lágerekben, munkatáborokban. A „jogtalanul letartóztatott” kárpátaljai zsidók a szolyvai és a sztarij szambori gyűjtőlágerekben 391

PAPP ANNAMÁRIA: Apák és fiaik a szovjet kényszermunkatáborokban. Vass Károly és Kelemen István emlékezése	412
JEKI GABRIELLA: A zene egyéni és közösségi ereje a szovjet lágervilágban. Dallamok a fagyos pokolból.....	426
MATKOVITS-KRETZ ELEONÓRA: 30 éves a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre – a Német Kör	440
VÁRADI NORBERT: Konferencia beszámoló. Gupvi, Gulág – Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/1945–2019/2020.....	449
SZERZŐK	459
A GULÁG- ÉS GUPVIKUTATÓK NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA	463
GULÁG- ÉS GUPVIKUTATÓK NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA ÁLTAL EDDIG MEGJELENTETETT KÖTETEK	464

TÁRSADALMI, POLITIKAI JELENTŐSÉG, HATÁS

BOGNÁR ZALÁN

**„MAI MAGYAR TÁRSADALMUNK
EGYIK LEGÉGETŐBB ÉS LEGFÁJÓBB KÉRDÉSE
A FOGOLY-ÜGY”**

**A (hadi)fogolykérdés¹ jelentősége
a magyar társadalomban és a politikában,
1944–1948–1956**

A (hadi)fogolykérdés a második világháború utáni Magyarország egyik legégetőbb, legfontosabb megoldandó problémája volt, amely az egész magyar társadalmat súlyosan és mélyen érintette. Ez abból adódott, hogy a második világháborús, 172 000 km²-es, 14,7 milliós Magyarország lakosságából 1,4-1,5 millió magyar katona és civil állampolgár került a Szövetséges Hatalmak fogságába, illetve őrizetébe. Tehát a második világháborús Magyarország minden 10. tagja személyesen élte át a (hadi)fogság borzalmait, családtagjaik által pedig már a lakosság mintegy 40%-át közvetlenül érintette e probléma, s a tágabb rokonságot számítva – alig volt olyan család, amelyiket közvetlenül vagy közvetve ne érintette volna a (hadi)fogolykérdés különösen a trianoni Magyarország tekintetében. Ugyanis a trianoni Magyarországról arányaiban sokkal többen jutottak a Szövetséges Hatalmak fogságába, mint a visszacsatolt területekről, kivéve Kárpátalját. A legtöbben, mintegy 1 milliónyian szovjet fogságba estek.² A nyugati hatalmak fogságába, őrizetébe mintegy 300 ezer magyar katona és 100-200 ezer civil került. Utóbbiak a Vörös Hadsereg elől menekülve lépték át a határt, féltve életüket, egészségüket, szabadságukat a kommunista világhatalom erőszakszervezeteitől, akik közül sokan katona férjeikkel, apáikkal menekültek nyugat felé.

Ez a hatalmas létszám több mint másfélszerese volt az első világháborúban a történelmi Magyarország területéről hadifogságba esettek számának.³ Igaz, az első világháborúban nem vált az egész ország területe hadszínterré, ráadásul ak-

¹ A (hadi)fogság szó ilyen módon való írása azt jelzi, hogy a katonákon kívül, jogtalanul, „málenkij robot” (kis munka) vagy igazoltatás ürügyén polgári lakosokat is tömegesen vetettek hadifogságba, s hurcoltak szovjetunióbeli kényszermunkára.

² BOGNÁR 2021. 30–63.

³ RAVASZ 2005. 170.

kor a Kárpátokon keresztül betörő cári Oroszország hadereje nem hurcolta el tömegesen a polgári lakosságot. A Szövetséges Hatalmak fogságába került férfiak az ország aktív korú férfi lakosságának 1/3-át tették ki.

Mivel a katonaként vagy civilként hadifogságba vetettek túlnyomó többsége szovjet fogságba került, és az ottani körülmények, illetve túlélési esélyek is sokkal rosszabbak voltak, mint a nyugati fogságba kerülteké, ezért érthető módon a társadalmat sokkal jobban foglalkoztatta a szovjet fogságba jutottak sorsa.

1944 – 1945

A (hadi)fogolykérdés már 1944 őszétől erősen foglalkoztatta a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken a magyar társadalmat, azonban nem annyira a katonaként, hanem a civilként elhurcoltak több tízezres létszáma miatt. Ugyanis a Vörös Hadsereg és az NKVD, vagyis a Belügyi Népbiztosság fegyveresei az elcsatolt, illetve a részben visszacsatolt területekről tömegesen kezdte elhurcolni a civil lakosságot. 1944-ben elsősorban a magyar lakosságot deportálták, a német származású lakosság elhurcolása csak 1944. december 22-től vette kezdetét, ugyanakkor nagyon sok német származásúként elhurcolt magyar felmenőkkel is rendelkezett, illetve magyarnak vallotta magát. 1944 szeptemberében a Székelyföldről, októberben elsősorban Kolozsvár és Debrecen környékéről, novemberben Kárpátaljáról, a trianoni Magyarország északkeleti részéből, decembertől Budapestről és környékéről, Délkelet-Dunántúlról, de tulajdonképpen az egész ország területéről hurcolták el a polgári lakosságot egészen 1945. május 30-ig.⁴

Egyén és közösség sorsa szorosan összefonódott a második világháború utáni Magyarországon, amit helyi, kis közösségi szinten kiválóan szemléltet dr. Hegyaljai Kiss Géza debreceni lelkipásztor, 1945. december. 16-i jelentése: „Nyitott sebe a gyülekezetnek a foglyok kérdése. Csaknem minden családból távol van még valaki. Legtöbb helyen egy év óta hír sincs a fiúról vagy az apáról, esetleg a felnőtt lányról. [...] Meg se határozható azoknak a száma, akik kelet vagy észak felé tűntek el. Ezeket, mint katonákat vagy hadi foglyokat [sic!] hurcolták el. Több olyan van köztük, akiket az utcán kaptak el. Egy-egy ledobott levél (a vonatról) volt utánuk az utolsó jel. [...] ...akik közt papok, tanítók is voltak, de akikről csak suttyogva beszéltek. Minden héten temetik azokat, akik a keleti fogságból hazatérnek, és a családok, a gyülekezet könyörgései istentiszteletről-istentiszteletre mutatják, hogy mennyi távollevőért fájnak még a szívek. [...] Vöröskereszt-szolgálat arrafelé nem épült ki, amerikai segítség csak újabban kezd hatékonnyá válni. Addig imádság lehet minden jó magyar ajkán az ige: Hozd vissza, Uram, a mi foglyainkat!

⁴ BOGNÁR 2017. 57–60.

(Zsolt.126:4.) A szívből fakadó közimákon kívül egyéb jelek is mutatják, hogy a gyülekezet »a foglyokkal együtt szenved«, együttérez.”⁵

Országos, illetve nemzeti szinten kiválóan fejezi ki ugyanezt gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszternek – Teleki Pál fiának – 1945 nyarán dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz írt egyik levele, amely a következő mondatokkal kezdődik: „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.”⁶ Tehát a második világháború utáni Magyarországon az egyik legégetőbb kérdés a szövetséges hatalmak fogságába került katonai és polgári személyek sorsa és mielőbbi hazahozatala volt. Annál is inkább, mivel a 9,3 milliós trianoni Magyarország területéről mintegy 1 millió férfi hiányzott, akiknek 75–80%-a szovjet fogságban volt.

S itt álljunk meg egy pillanatra, hiszen maga Teleki Géza sem hadifogoly-ügyről, hanem fogoly-ügyről írt, mivel teljesen tisztában volt azzal, hogy nemcsak magyar katonák kerültek szovjet fogságba, hanem magyar civilek is tömegesen, akiknek száma – a kutatások mai állása szerint – mintegy 300 ezerre tehető. Ebből mintegy 200 ezer főt a trianoni Magyarországról, a többi, 80–100 ezer főt a visszacsatolt területek polgári lakosságából hurcolták el.⁷ Túlnyomó többségük hadifogolyként, míg kisebb részük német internáltként került fogságba. Utóbbiak között nők is voltak szép számmal. Mégis a korabeli, a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon róluk is csak a hadifogoly-ügy keretében lehetett beszélni, annak ellenére, hogy a Magyar Királyi Honvédségben nők nem szolgáltak, s így nem is lehettek hadifoglyok.

A mintegy 1 millió szovjet fogságot megjárta magyar állampolgár kétharmada katonaként, míg egyharmada ítélet nélkül elhurcolt civilként, vagyis málenkij robotosként került fogságba.⁸ A szovjet fogságba kerültek 96–98%-a a GUP-VI, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság légereibe került ítélet nélkül, hadifogoly vagy internált státuszban, míg a maradék 2–4% többnyire koholt vádakon alapuló ítéletek alapján került a GULAG légereibe, börtöneibe vagy rabtelepeire.

Tildy Zoltán miniszterelnök, a későbbi köztársasági elnök is külön kiemelte 1945. november 30-án a parlamentben elmondott kormányprogramjában, hogy: „A hadifoglyok és deportáltak hazahozatala az egyik legfájóbb magyar kérdés, s a kormány egyik legfontosabb feladata.”⁹ S ekkor a deportáltak kifejezés alatt már

⁵ SZABADI 2016. 255.

⁶ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK, 21. doboz, IV-438/9, 145.420/7–1945.

⁷ BOGNÁR 2021. 44–50.

⁸ BOGNÁR 2021. 50.

⁹ G. VASS 2005. 24.

többször nem a náci koncentrációs táborokba deportált és a borzalmakat túlélő zsidó származású honfitársainkra gondolt, hiszen ők – amennyiben akartak – 1945. november végére már lényegében hazatértek Magyarországra. A korszakban a deportált kifejezésnek a Szovjetunióba kényszermunkára elhurcolt civilekre való alkalmazása általános és természetes volt, hiszen ez fejezte ki leginkább a velük történeteket. Jól mutatja ezt az is, hogy a Minisztertanács 1945. március 19-i ülésén Gábor József kommunista párti közlekedés- és kereskedelemügyi miniszter is deportáltaknak nevezte a szovjetek által elhurcolt és egyelőre még a magyarországi (hadi)fogolytáborokban lévő civileket.¹⁰

Sajnos még ma is kevésbé ismert tény, hogy a trianoni Magyarország területén 1944 őszétől 1946 nyaráig 47 településen különböző ideig 56 hadifogolytábor, illetve táborrészleg működött. Ezeket a szovjet terminológia PPV-eknek, hadifogoly átvevőhelyeknek és SZPV-eknek, vagyis hadifogoly gyűjtőhelyeknek nevezte. E lágerekben mintegy 800 ezer embert tartottak fogva, akik között több mint 600 ezer volt a magyar foglyok száma, s közülük minden harmadik fogoly, vagyis mintegy 150 ezer ember civilként került oda. A foglyok hónapokon át szenvedtek ezekben a lágerekben, amíg vagy meghaltak, vagy szabadon bocsátották, vagy szerelvényekkel tovább nem szállították őket a Szovjetunió felé.¹¹ A magyar társadalom naponta szembesült honfitársai szenvedésével. A szélpostázás, vagyis a gyalogmenetek vagy a vasúti szállítások közben eldobott „leveleknek” a címzettekhez való eljuttatása és a kőpostázás¹² következtében a Kárpát-medencében egész népvándorlás indukálódott a gyűjtőtáborok felé, illetve onnan esténként haza vagy az ideiglenes szállásokra. Hozzá tartozók tíz- és százazrei kerekedtek fel a Kárpát-medence különböző pontjairól, hogy kapcsolatot próbáljanak teremteni fogságban lévő szeretteikkel és csomagot adjanak át nekik, hogy nagyobb eséllyel éljék túl a fogság embert próbáló körülményeit. Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt későbbi főtitkára, hadifogolyként úton a gödöllői tábor felé ekként látta ezt: „Valóságos emberáradat hömpölygött velünk szemben; fiatal gyerekek és öreg emberek, mindenféle korosztályú nő. Megviselten, fáradtan, rémült arckifejezéssel jöttek, mint ha tényleg egy nagy rostából estek volna ki, s most iparkodnak haza; magunk-korabeli férfiakat nem láttunk közöttük.”¹³

E lágeremből több hullámban mintegy 130–140 ezer embert engedtek szabadon a koruk alapján (17-18 év alattiakat vagy 50 év felettieket) vagy nagyon rossz-

¹⁰ Szűcs 1997. A kötet, 290.

¹¹ Erről bővebben lásd BOGNÁR 2017.

¹² A kőposta úgy működött, hogy a levélküldő a „levelet”, vagyis az információhordozó papírdarabot egy kőhöz erősítve, vagyis a követ a papírba csomagolva, azt áthajította a fogolytábor körülvevő kétszeres vagy háromszoros szögesdrótkerítésen.

¹³ KOVÁCS 1990. 190.; A foglyok és családtagjaik kapcsolattartásáról bővebben lásd BOGNÁR 2022. 11–44.

sz egészségi állapotuk miatt – az elégtelen táplálkozás miatti végelgyengülésben lévőket, rokkantakat, tbc-seket és egyéb súlyos betegségben szenvedőket. Ugyanakkor mintegy 80-100 ezren nem éltek túl a légerekben uralkodó borzasztó körülményeket, a vérhas- és tifuszbajjárványokat. Őket többnyire jeltelen tömegsírokban földelték el a légerek környékén, s nem volt ritka, amikor egy-egy sírba száz embert temettek.¹⁴

Az ország északkeleti részén, Debrecenben 1944. december 22-én létrejött Ideiglenes Nemzeti Kormányának már az első minisztertanácsi ülésén szóba került, hogy szovjet kormányhoz újból kérést¹⁵ terjesszenek elő a hadifoglyok szabadon bocsátása érdekében.¹⁶ Majd a magyar kormány pár nappal később, amint tudomást szerzett a civil lakosok elhurcolásáról azonnal szót emelt.¹⁷ A minisztertanácsi üléseken sokáig folyamatos napirendi téma volt a civil elhurcoltak és a hadifoglyok ügye. Levelek tízezreivel ostromolta a magyar Külügyminisztérium a SZEB-et, a Magyarországról elhurcolt civil állampolgárok szabadon bocsátása érdekében, ugyanakkor a kormány mentesítő, illetve kiszabadítási kísérletei alig jártak sikerrel.

A szovjet fegyveres és politikai szervek a magyar kormány hivatalos, szóbeli megkereséseire többnyire tagadólag, csodálkozva, ígéretre vagy elhárítólag, egymásra mutogatóan, az írásbeliekre pedig csak késedelmesen konkrét intézkedések felvállalása nélkül általánosságban vagy egyáltalán nem válaszoltak. A szovjet szervek tevékenységüket – amennyiben elismerték – azzal indokolták, hogy a deportálásokra a hátszínnyel nyugalmának biztosítása, illetve a Szovjetunióban véghezvitt rombolások újjáépítése miatt van szükség.

Végül a folyamatosan intézett kérelmek hatására a Szövetséges (az adatlapon: Fegyverszüneti) Ellenőrző Bizottság 1945. évi március 18-i 26. számú rendelete alapján a soron kívüli szabadon bocsátást kérő levelekhez mellékelni kellett kitöltött „A Vörös Hadsereg által elszállított egyén személyi adatai” című 18 kérdésből álló adatlapot, valamint a politikai megbízhatóságot igazoló okiratot, amelyet a rendőrhatságnak vagy a helyi nemzeti bizottságnak kellett kiállítania. A kérdések a személyi adatokon (név, születés, lakhely, családi állapot, nemzetiség, állampolgárság, foglalkozás és munkahely) kívül a kiszabadítandó személy társadalmi és vagyoni helyzetéről, pártállásáról, közéleti tevékenységéről is nyilatkozni kellett. Ezeken kívül még olyan kérdésekre kellett válaszolni, hogy volt-e partizán, mikor milyen alakulathoz vonult be, illetve mely alakulatoknál szolgált, mi-

¹⁴ BOGNÁR 2017. 324–336., 485–488.

¹⁵ Ugyanis Vörös János honvédelmi miniszter még az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása előtt tárgyalt ebben az ügyben Szuszajkov vezérezredessel még Moszkvában.

¹⁶ SZÜCS 1997. A kötet 85.

¹⁷ SZÜCS 1997. A kötet 149.

lyen rangja volt, részt vett-e harcokban, szolgált-e a „Szálasi-hadseregben”, mikor és honnan vitték el a Vörös Hadsereg katonái? Végül a kérvényező röviden leírhatta egyéb fontosnak tartott megjegyzéseit. Az utóbbi pontba írták be általában, hogy utoljára melyik táborból adott hírt magáról, azaz hol található meg.¹⁸

A Gyöngyösi János külügyminiszter 1945. április 4-én Georgij Makszimovics Puskinnál, a SZEB szovjet politikai megbízottjánál¹⁹ immár sokadjára, ismét felvetette a hadifogolyként elhurcolt civilek és az internáltak ügyét, közölve, hogy „a deportáltak [vagyis a szovjetek által elhurcolt polgári személyek – B. Z.] felkutatása és hazabocsátása érdekében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által előírt kérdőívnek kitöltése folyamatban van”. Ezzel egyidejűleg kérte, hogy addig is, amíg e kérdőívek eljutnak az illetékes szovjet szervhez, „tétessék lehetővé az, hogy a deportáltak, vagy közvetlenül értesíthessék családjukat, vagy legalább a Magyar Kormány kapjon tájékoztatást, hogy kiket hova vittek el és milyen egészségi állapotban vannak.”²⁰ Puskin készségesen ígéretet tett a kérés teljesítésére, de az ígéret csak ígéret maradt. Ezért bő két hónappal később, június 26-án a Magyar Kormány a (hadi)fogoly hozzátartozók „ismételt és nyomatékos kérésére” immár jegyzékben kérte a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottságot, hogy „méltóztassék az elszállított személyek levelezésének kérdésében legalább hozzájárulni ahhoz, hogy az elszállított személyek hozzátartozóinak csupán egy rövid sablonos levelezőlapot küldhessenek, amelyben közlik, hogy »életben vagyok és jól vagyok«. A hozzátartozók a magyar kormánykörök előtt kifejezett csaknem egyhangú nézete, hogy ez a néhány szó teljesen elegendő megnyugtatósukhoz és a legtöbben kifejezetten hangsúlyozták, hogy egyéb közlésekre, mint például az elszállított személyek tartózkodási helyére, stb.-re nem is fektetnek súlyt. [...] S mindez nagyban hozzájárulna a lelkek megbékéléséhez.”²¹

Jól mutatják a kérés teljesítésének lebegtetését a korabeli újságok. A Világ 1945. július 22-ei számának címlapján öles betűkkel van írva: „Levelezni lehet a Szovjetunióban lévő hadifoglyokkal”, hivatkoznak Puskinnak Gyöngyösivel folytatott július 20-ai megbeszélésére. Majd három hónap múlva a Világ 1945. október 25-ei, csütörtöki számának címlapján ez a – már szerényebb nagyságú betűkkel megjelenő, ismét hírnek számító – szalagcím olvasható: „A szovjet hatóságok megengedték a hadifoglyokkal való levélváltást”. Ezután végül valóban megindulhatott, még ha rendkívül nehézkesen és részlegesen is egyes szovjetunióbeli hadifogoly- és internálótáborok és Magyarország között az esetenkénti levélváltást.

¹⁸ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 35.181/pol. – 1945.

¹⁹ Georgij Makszimovics Puskin a békeszerződés életbelépése után a Szovjetunió magyarországi nagykövete lett.

²⁰ Szűcs 1997. A kötet 290.

²¹ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.811/pol. – 1945.

Ám a magyarországi, a közép- és délkelet-európai szovjet hadifogolytáborokban lévő foglyokkal való levelezést sohasem engedélyezték. Esetükben csak az illegális kőposta működött.

A hadifoglyok hozzátartozói kétségbeesett helyzetükben – szerettük holléte és hogyléte körüli bizonytalanságban – minden szalmaszálat megragadtak elhurcolt szeretteik érdekében, kéréseikkel ostromolták a munkahelyeket, a nemzeti bizottságokat, a különböző szintű közigazgatási szerveket, a társadalmi és politikai szervezeteket, de leginkább a minisztériumokat. Az ügy természeténél fogva az emberek eleinte természetesen elsősorban a Honvédelmi Minisztériumhoz fordultak, mint amely intézmény logikusan hivatott az egykor általuk besorozott katonák, a későbbi hadifoglyok érdekeinek képviseletére. Ebből adódóan 1945 május közepére már olyan mennyiségben érkeztek civileket is kikérő kérelmek a Honvédelmi Minisztériumhoz – amelyeket illetékességből természetesen a Külügyminisztériumhoz továbbítottak –, hogy újságokban tettek közzé ezzel kapcsolatban, hogy a „hadifoglyok, hadifogolyként kezelt polgári egyének, deportáltak vagy internáltak” ügyei „nem tartoznak a hatáskörébe”. A hadifoglyok és a deportáltak ügyében a Külügyminisztérium, míg az internáltakkal kapcsolatos kérdésekben a Belügyminisztérium illetékes eljárni.²² A Honvédelmi Minisztérium ennek ellenére igen sokat tett a hadifoglyokért, amint az már részben kiderült a korábbiakból.

A Külügyminisztériumhoz sokszor jutottak el közvetetten, valamelyik kormányszerven keresztül érkező kérelmek, amelyekben a szovjet csapatok által fogásba hurcolt polgári személyek kiszabadítását kérték. 1945 májusában már olyanra felfezaporodtak ezek, hogy a Politikai Osztály részére – amely hatáskörébe voltak utalva a hadifogolyügyek – egész évre kiutalt iktatószámok már beteltek. Ezért az osztály vezetője kérte a Külügyminisztérium Elnöki Osztályát, hogy egy „egész külön hadifogoly-iktató fektettség fel”, valamint legalább kettő, az iktatásban jártas segédhivatali tisztviselő beosztását kérte az osztályra, mert mint írta: „A szóban forgó tömeges iktatások elvégzésére a politikai osztály jelen segéd-személyzete munkaerejének legvégső kihasználása mellett sem képes.”²³

A (hadi)fogolyügy társadalmi súlya miatt érthető, hogy a (hadi)fogolykérdéssel hivatalból foglalkozó kormányzati szervek (Honvédelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, Népjóléti Minisztérium, Belügyminisztérium) és a Magyar Vöröskereszt mellett sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek, mint például a Nemzeti Segély, a Siess! Adj! Segíts! (SAS),²⁴ a Hadifoglyok és Hozzá tartozók Országos Szövetsége (HAHOSZ), vagy a Magyar Nők Demokratikus

²² *Világ* 1945. május 15.

²³ MNL OL XIX-J-1-q KÜM HDF. O. 30.034/pol. – 1945.

²⁴ Bővebben e szervezetről lásd Kocsis 2004.

Szövetsége (MNDSZ), hogy segítsenek a (hadi)foglyok helyzetén. A Magyar Vöröskereszt a (hadi)foglykérdés jelentőségének megfelelően külön hetilapot is indított Magyar Vöröskereszt Hadifogly Tudósító címen.

A politikai pártok is igyekeztek bekapcsolódni a hadifoglyügybe, s nem pusztán emberbaráti és hazafiúi érzületektől vezérelve, hanem – felismerve az ügy ösztársadalmi jelentőségét – politikai tőkét is igyekeztek belőle kovácsolni presztízsük, politikai támogatottságuk növelésére. Mindegyik párt létrehozta a maga hadifogly-irodáját, de előnyös helyzeténél fogva a leglátványosabban és a legeredményesebben a Magyar Kommunista Párt (MKP) foglalkozott a hadifogly-üggyel. Az országot megszállva tartó Szovjetunió támogatásával az MKP 1945 őszén országos hetilapot indított *Magyar Hadifogly Híradó* névvel, amelyet később *Magyar Hadirokkant, Hadifogly Híradónak* neveztek át. Így tehát két hetilap foglalkozott a (hadi)foglykérdéssel! Ez szintén kiválóan szemlélteti, hogy a (hadi)foglyügy a korabeli Magyarország egyik legfontosabb társadalmi problémája volt, hiszen Magyarország 20. századi történetében nem volt még egy olyan fontos, a lakosság mintegy felét közvetlenül és még mintegy negyedét-harmadát közvetve érintő kérdés, hogy két hetilapot is egy ugyanazon társadalmi témának szenteltek volna.

A kérdés kiemelkedő társadalmi fontossága miatt a Magyar Kommunista Párt itt is kizárólagosságra tört, ő akarta tematizálni és narrálni a (hadi)foglykérdést, ezért a szovjetekkel, pontosabban a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottsággal 1946 elején betiltatta a Magyar Vöröskereszt által kiadott konkurens hadifogly-hetilapot, s ezzel párhuzamosan miniszteriális szinten is hamarosan monopolizálta a hadifogly-ügyet.

Erről, az egész ország lakosságát megmozgató kérdésről és a kormánysszervek, a pártok és a különböző társadalmi szervezetek (hadi)foglyügyben végzett tevékenységéről nyújt érzékletes képet Cséffalvay István őrnagy,²⁵ – akit a honvédelmi miniszter a Magyarországon lévő magyar hadifoglyok ügyének az intézésével bízott meg – az 1945 augusztus végi összefoglaló jelentésében: „Az ország egyik legfájósabb kérdését a hadifoglyok és internáltak ügyét egyesek önreklámnak, sőt anyagi előnyök szerzésére használják ki. Politikai pártok, társadalmi egyesületek egymással vetélkedve kürtölik világgá, mit tettek ők a hadifoglyokért. [...] Ha azonban a dolgok mélyére nézünk, látjuk, hogy a foglyok kiszabadítása és jóléte érdekében a hivatalos kormányhatóságokon kívül senki semmit sem tett, mert nem

²⁵ E témában Cséffalvay István a legautentikusabb, hiszen nem volt még egy olyan magyar hivatalos személy, akit 12 magyarországi hadifoglytáborba többször is beengedtek volna több mint fél éven keresztül e jelentés megírásáig. 1945 december végéig 34 jelentést írt hadifoglyügyben megtett magyarországi útjairól; tábor, hadifoglykórház, szerelvény, étkeztetőállomás, átvonulásszállás stb. látogatásairól.

is tehetett, egyszerűen azért, mert a szovjet hatóságok e tekintetben senkivel sem tárgyaltak. Legfeljebb annyit tehettek, hogy egy-egy szállítmányból, [magyarországi hadifogoly]táborból kicsempészett névsorokat közöltek, vagy a ténylegesen elbocsátottaknak egy tányér levest adtak. [...] Tényként lehet leszögezni: Egyes embereket név szerint – egyes igen ritka kivételektől eltekintve – sem hivatalosan, sem összeköttetés vagy megvesztegetés útján kiszabadítani nem lehet... [...] Legfeljebb annyit lehet elérni ezeknél, hogy az illetőt jóindulatúan kezelve megfelelő csoportba²⁶ soroltassák be és így hivatalosan kerüljön szabadlábra. [...] Tapasztalat szerint a szovjet táborhatóságok semmiféle polgári egyénnek vagy egyesületnek – néhány esetben a kommunista párttól eltekintve – semmiféle kívánságát nem teljesítették, sőt azok a táborokat meg sem tudták közelíteni.”²⁷ Még dr. Makara György járványügyi kormánybiztost sem engedték be a szegedi csillagbörtönbeli hadifogolytáborba, ahonnan a kiütéses tifusz az egész városra kiterjedt.²⁸

A hivatalos magyar szerveken és a már említett társadalmi szervezeteken kívül az egyházi és tudományos élet szereplői is felemelték szavukat a civilként elhurcoltak érdekében, és mélyen elítélték a szovjet fegyveres szervek által a polgári lakosság ellen végrehajtott tömeges deportálását, semmivel sem igazolható kíméletlen eljárását. Így például a Magyar Tudományos Akadémia 1945 május első felében Szovjetunióban járt küldöttségében részt vevő Szent-Györgyi Albert professzor az MKP Moszkvában lévő képviselőjének többek között kifejtette, hogy a: „Vörös Hadsereghez való viszony Magyarországon sokat romlott. Ennek egyik oka az, hogy a razziákon több tízezer embert szedtek össze, jöllehet csak igen kevés fasiszta volt közöttük.”²⁹ Bő két hónappal korábban, február 28-án a Nobel-díjas professzor közbenjárt a Csillagbörtönbeli hadifogolytáborban őrzött civil és katona foglyok egészségügyi körülményeinek és ellátásának a javítása érdekében Malinovszkij marsallnál Szegeden, a tábornok főhadiszállásán.³⁰

A magyarországi történelmi egyházak is felemelték a szavukat a polgári elhurcoltak érdekében. A református és az evangélikus egyház vezetősége 1945. május 27-én közös memorandumban fordult az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz, melyben – többek között – felléptek a polgári „hadifoglyok” érdekében.

Ravasz László, a Magyarországi Református Egyház lelkeszi vezetője májusban két levélben is kérte dálnoki Miklós Béla miniszterelnöktől a kormány közbenjárását a szovjeteknél az elhurcolt civil lakosság kiszabadítása, illetve a további tömeges elhurcolások megszüntetése érdekében. A május 28-i levelében többek

²⁶ A szabadon bocsátásra kerülő kor- vagy egészségügyi csoportba sorolásról van szó.

²⁷ HL HM 35.328/eln. – 1945. Közreadja: BOGNÁR 2006. 207–208.

²⁸ KARSAI – SOMLYAI 1970. II. 466.

²⁹ IZSÁK – KUN 1994. 53.

³⁰ BOGNÁR 2017. 302.

között a következőket írta: „... a megszálló hadsereg nagy számmal tartóztatta le és vitte internáló táborokba³¹ a polgári lakosság férfi tagjait. Hadifogolyként kezelte őket s közülük sokat az ország határán túlra vitte el. [...] ezeknek a szerencsétleneknek jórésze nem hadifogoly. Soha katonai szolgálatot nem teljesített s békés polgári foglalkozásuk gyakorlása közben érte őket az internálás.”³²

Mindszenty József – akit 1945 szeptemberében neveztek ki esztergomi érsekké, s ezzel együtt hercegprímássá – minden lehetséges eszközt megragadott a szentbeszédektől kezdve, a körleveleken és a különböző magyar miniszteriális szervezeteknek, valamint a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottságnak küldött leveleken át a fogolykiváltó zarándoklatokig, hogy a hadifoglyok és a civil elhurcoltak érdekében közbenjárjon és elérje mielőbbi szabadon bocsátásukat. Már esztergomi székfoglaló beszédében megemlékezett „az összes világtájak rabsóhajairól, külső-belső börtönökről”.³³

A Katolikus Püspöki Kar 1945. október 17-i körlevelében hívta fel az országot és a világ közvéleményének a figyelmét „a szörnyű politikai zsarolás áldozatainak helyzetére”, amelyben többek között a szovjetek által deportált civilek és a nácik által deportált zsidóság sorsa között párhuzamot: „De ha kötelességszerűen felemeltük a szavunkat a keresztelt és a keresztleetlen zsidóság védelmében, éppúgy lehetetlen hallgatnunk a mi népünk megsokasodott szenvedései felett is: főként azokat a megpróbáltatásokat értjük, amelyek nem a háború velejárói, hanem amelyeknek a harag, a gyűlölet, a bosszúállás és alantas indulat a szülői. Gondolunk itt a szabadságuktól megfosztottak nagy számára, fájjaljuk a hadifoglyok, elhurcoltak sorsát, övéik fájdalmas bánatát és éjjel-nappal gyöttrő aggodalmát.”³⁴

A hercegprímás 1945. október 27-én levélben fordult a SZEZB-hez. Azt kérte a Szovjetunió, az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság képviselőitől, hogy mozgítsák elő az őrizetükben lévő magyar foglyoknak még a tél beállta előtt történő hazaszállítását.³⁵

A SZEZB 1945. november 28-i ülésén többek között megvitatta Mindszenty levelét is, amelyre vonatkozóan a következőket rögzítette a jegyzőkönyv: „Rövid vitát követően [a három nagyhatalom képviselői] egyetértettek abban, hogy minden szükséges lépést megtettek annak érdekében, hogy a hadifoglyok rendben hazatérhessenek, és jelen felhívás nem tett szükségessé semmilyen különleges lépést.” Majd Vorosilov marsallnak, a SZEZB elnökének a nyilvánvaló hazugságával folytatódik a

³¹ Ezek valójában hadifogolytáborok voltak, de mivel nagy létszámban tartózkodtak bennük civilek, ezért internálótáboroknak nevezte ezeket.

³² Ráday Levéltár A/1.b Püspöki iratok, 548/1945 Ravasz László, 1945. május 28.

³³ MINDSZENTY 1989. 84.

³⁴ MINDSZENTY 1989. 115.

³⁵ STARK 2017. 25–26.

jegyzőkönyv: „Az elnök [mármint Vorosilov – B. Z.] azt mondta, hogy minden sorkatona és altiszt visszatért Oroszországból, csupán a tiszteket tartották ott hadifogolyként.”³⁶ Vorosilov marsall nyilvánvaló hazugsága, a több mint fél millió Szovjetunióban őrzött (hadi)fogoly létének a letagadása után joggal merül fel az emberben a kérdés, hogy egyáltalán mennyi esélye lehetett a Magyar Kormánynak valamit is elérnie a Szovjet Kormánynál? Másrészt pedig ismét szembesülhetünk a szovjetek folyamatos arcátlan hazugságaival, a nyilvánvaló tények meghamisításával. Ráadásul Vorosilov úgy hazudott, hogy tudta, hogy a vele tárgyaló Key, amerikai és Edgcumbe, angol tábornok is tudja, hogy hazudik. De mit tehettek itt, a Vörös Hadsereg által uralt Magyarországon az angolszász szövetségesek? Nem sokat. Azonban annál többet tehettek volna, mint, amit megtettek.

Mindszenty 1945. november 26-án, majd 1946. április 13-án levélben kért segítséget a Szovjetunióba hurcolt magyarok ügyében Nagy-Britannia budapesti képviselőjétől, A. D. Gascoigne-től. Levelében a hazatért foglyok beszámolóí alapján őszintén feltárta a szovjet fogságba vetett magyarok tragikus sorsát. Az angol kormány azonban érdemben nem válaszolt Mindszenty kéréseire.³⁷ Ahogy az a korábban idézett SZEB ülés jegyzőkönyvéből is kiderült, az Amerikai Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának nem állt érdekében, hogy a magyar foglyok miatt újabb konfliktusba keveredjen a szovjetekkel.

Magyarország utolsó hercegprímása éppen a november 28-i SZEB ülés napján ismét megfogalmazott egy levelet a SZEB-nek címezve, amelyben a Magyarországról németként elhurcolt nők és férfiak szabadon bocsátását kéri. Levelében többek között a következőket írta: „A hadműveletek rég elmúltak. Másrészt, bizonyos tévedéssel kerültek általában ebbe a sorba és sorsba. Az orosz katonák német nevű állampolgárokat kerestek és ilyennek minősítették azokat, akiknek a vezetékneve (családneve) r-rel végződött. A tévedés ott van, hogy Magyarországon sok embernek német neve van és mégsem német, hanem a legjobb magyar, mégcsak nem is beszél németül. A névvégződés egyenes tévedésbe vihet, mert r betűvel a legjobb magyar nevek (Kádár, Szeder, stb.) is végződhetnek. Az elvitt férj vagy feleség mellé önként fogoly lett a feleség vagy férj is. Gyerekeik gondozatlanul maradtak.

A szénbányászat megőrli ezeket, hisz nem szokták. Az éghajlat, a ruha és táplálék vékonysága is tönkreteszi őket egészségileg.

Ezért arra kérem a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, szíveskedjék hollétüket sürgősen felderíteni és őket visszaszállíttatni.”³⁸ Az esztergomi érsek erre sem kapott választ.

³⁶ FEITL 2003. 113.

³⁷ STARK 2017. 26.

³⁸ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK 22. doboz, 146.767/7.–1945.

Az elhurcoltak ügyében a kormány többször is közbenjárt a szovjet félnél, de érdemleges válaszokat, sőt a legtöbb levélre még választ sem kapott. Levelek százaival, később ezreivel ostromolta a magyar külügyminisztérium a SZEБ-et a Magyarországról elhurcolt civil állampolgárok szabadon bocsátása érdekében. (Azért a SZEБ-et, mert a békeszerződés életbelépéséig a legyőzött, korlátozott jogkörrel rendelkező Magyarország csak a SZEБ-en keresztül folytathatott külpolitikát.) A kormányhoz beérkezett több mint félszázezer egyéni, soron kívüli kikérés, szabadon bocsátási kérelemből a Külügyminisztérium 15 ezret adott át a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, amely ezeket újabb véleményezésre a kommunista vezetésű magyar Belügyminisztériumnak adta át. Ezek után sajnos csak kb. 150 ügyben történt értesítés vagy intézkedés.³⁹ Tehát a Külügyminisztériumhoz érkezett több mint félszázezer kérelemből csak kevesebb mint 3 ezrelékben (3%-ban) történt intézkedés.

Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény – az 1929-es, a hadifoglyokkal történő bánásmódot szabályozó genfi konvenció rendelkezései ellenére – a magyar hadifoglyok sorsára, hazahozatalára vonatkozóan semmiféle rendelkezést nem tartalmazott. Így Magyarországnak meg kellett elégednie Vorosilovnak, a magyarországi SZEБ elnökének 1945. augusztus 22-i ígéretével, melyben „A marsall hivatalosan közölte a Szovjetunió kormányának azt az elhatározását, hogy az összes magyar hadifoglyot szabadon bocsátják.... A hadifoglyok tömeges hazaszállítása a napokban veszi kezdetét.”⁴⁰ Vorosilov kijelentésének alapja a Sztálin által elnökölt Államvédelmi Bizottság (ÁVB) augusztus 13-i 9843. T. (Titkos!) számú határozata volt. Ebben összesen 708 ezer hadifogoly, köztük 150 ezer magyar, elsősorban „rokkant, beteg és más munkaképtelen személy” szabadon bocsátásáról volt szó, „akik jelenleg a Szovjetunió egykori frontterületein tartózkodnak.”⁴¹ Tehát a Közép- és Délkelet-Európában, elsősorban a Magyarországon még működő hadifogolytáborokból engedték szabadon a magyar foglyokat.

S valóban az 1945 novemberi nemzetgyűlési választások előtt megindult hazaszállításokkal az év végéig összesen 230–250 ezer magyar hadifoglyot engedtek szabadon. Bár erre a tömeges szabadon bocsátásra a Szovjetunió presztízsét, és ezzel együtt az MKP választási esélyeit növelő lépésként került sor, Rákosi mégsem örül e lépésnek felhőtlenül. 1945 nyarán, egy nőaktíván például kijelentette, hogy „A hadifoglyok egy jelentékeny része fasiszta... Ha ezeket most kieresztenénk, hát az egyszerűen a fasiszmus komoly erősítését jelentené.”⁴²

Rákosi az 1945-ös parlamenti választások elvesztésében is komoly szerepet tulajdonított a hadifogolykérdésnek. Ez derül ki a választások után Petrov altábor-

³⁹ BOGNÁR 2000. 863.

⁴⁰ *Népszava* 1945. augusztus 23. 1.

⁴¹ VARGA 2006. 377.

⁴² PÜNKÖSTI 1992. 124.

nagynak, az NKVD GUPVI, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főigazgatósága vezetőjének írt leveléből is, amelyben a szovjet hadifogságból élőhalottként hazatérő hadifoglyok jelentős negatívpropaganda-szerepére hívta fel a tábornok figyelmét. Amint írta, a hadifoglyok „fizikailag rendkívül leromolva érkeznek Magyarországra. A választások előtt Debrecenbe érkezett 3000 hadifogoly majdnem mindegyikét kórházba kellett szállítani”. S mindezt csak azért említi, amint a leveléből kiderül, mert: „A dolgot a kisgazdák nagy demagógiával kihasználták, és ez is rontott a választás esélyein.”⁴³

Mindezekkel párhuzamosan, augusztustól kezdve – az újságokban közel sem olyan harsány, nagybetűs cikkekkel közölve – folyamatosan érkeztek haza a magyar hadifoglyok és civilek az angol és az amerikai megszállási zónákból.

A hadifogoly-ügy a dolgok természetéből fakadóan minden országban a Honvédelmi Minisztériumok feladatkörébe tartozott. Mégis, mivel Magyarországon ez a tárca nem a kommunisták kezében volt, hamarosan teljesen kiszorították a (hadi)foglyok ügyeinek az intézéséből. A kérdés kiemelkedő társadalmi fontossága és kényes volta miatt is a Magyar Kommunista Párt itt is egyeduralomra tört. 1945. szeptember 1-jével a SZEB, vagyis a magyarországi Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottság segítségével a Magyar Kommunista Párt elérte, hogy a nyugati hadifoglyok ügye az általuk irányított Belügyminisztérium felügyelete alatt létrehozott Hazahozatali Kormánybiztosság alá kerüljön. Erre válaszul Vörös János honvédelmi miniszter azért, hogy erősítse meggyengült helyzetét a hadifogolykérdésben „a hazatérő hadifoglyok ügyeinek miniszteri biztosává Vásárhelyi Andor altábornagyot, helyettesévé dr. Battha Lászlót, a Hadifoglyok és Hozzátartozók Országos Szövetségének elnökét” nevezte ki.⁴⁴ Azonban a SZEB folyamatosan gátolta a miniszteri biztos munkáját, majd novemberben egyenesen megtiltotta egy egységes hadifogoly-átvevő, gondozó, nyilvántartó szervezetnek a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alatti létrehozását.⁴⁵

Ezt követően a szovjet hadifogságba kerültekkel kapcsolatos ügykört is elvették a Honvédelmi Minisztériumtól, s először a Vöröskereszt, majd 1946. július 1-jétől a szintén kommunista párt által vezetett Népjóléti Minisztérium hatáskörébe utalták. Ezáltal már teljesen az MKP uralta a hadifogoly-kérdést.

Mindezek ellenére a Honvédelmi Minisztérium (HM) a Hadifogoly és Veszteségi Osztály irányítása mellett, a honvédség területi szerveinek, a kerületi és a kiegészítő parancsnokságok, valamint a bevonulási központok segítségével igyekezett – szerény pénzügyi lehetőségeihez képest – minél jobban kivenni a részét a hadifoglyok ügyének kezeléséből. Irányításuk alatt az ország több vasúti csomó-

⁴³ PÜNKÖSTI 1992. 144.

⁴⁴ *Magyar Közlöny* 1945. szeptember 5. 1.

⁴⁵ BOGNÁR 2006. 204.

pontján és főbb vonalain hadifogolyátvonuló-szállásokat és étkeztető állomásokat alakítottak ki és tartottak fenn a Magyar Vöröskereszt, a Nemzeti Segély, a SAS, a HAHOSZ, az MNDSZ, a Szociális Misszió Társulat és más társadalmi szervezetek bevonásával. A Honvédelmi Minisztérium közbenjárt a gyűjtőtáborok hadifoglyai életkörülményeinek a javításáért, szabadulásukért; részt vett a hadifoglyok átadásain, illetve figyelemmel kísérte azokat stb.

Vorosilov marsall augusztus 22-ei közlése után a magyar kormány úgy vélte, hogy a hadifogolykérdés megoldódott. Ezek után a Külügyminisztérium felfüggesztette a kérelmek továbbítását a Szovjetunióba.

Mindezek után, 1945 szeptemberében, októberében érthetetlen volt a magyar politikai vezetők és a magyar társadalom számára, hogy miért viszik ki továbbra is az országból a magyar (hadi)foglyokat.⁴⁶ A kiszállítások azonban nemcsak hogy nem álltak le, de még 1946 januárjában is folytatódtak.⁴⁷

Ehhez képest, amikor 1945. október 23-án a HAHOSZ küldöttsége dr. Battha László elnök vezetésével Vorosilovnál, illetve a SZEBSZ szovjet vezetésénél járt a hadifoglyok szabadon bocsátása érdekében, a szovjet vezető azt a kijelentést tette, hogy „még a tél beállta előtt a betegek, a polgári személyek és altisztig bezárólag a honvédegyének mind hazajönnek.”⁴⁸

A hadifogolykérdés 1945 végi összetett, illetve szerteágazó helyzetéről kiváló, egyben átfogó képet nyújt az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökének, Miklós Bélának Vorosilov marsallhoz, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökéhez írt 1945. október 26-i levele, amelyből csak néhány részt idézek:

„Marsall Úr!

Az ország lakossága körében osztatlan örömet és lelkesedést váltott ki a Szovjetunió Elnökének ama nemes gesztusa, amellyel a hadifoglyok szabadon bocsátását rendelte el. Illetékes szerveimtől azonban ezzel kapcsolatban azt a jelentést vettem, hogy folyó évi szeptember hó 16-tól október hó 3-ig a Kelet felé elszállított hadifoglyok hazaszállítása szünetelt...

Tekintettel arra, hogy a tél küszöbén állunk aggodalommal tölt el bennünket az, hogy a hazatérés üteme ilyen lassú és hogy az újjáépítés szempontjából legfontosabb fiatal korosztályok hazajövele mindeddig nagyjából elhúzódott.

Ezért van szerencsém a kormányom nevében azzal a kéréssel fordulni Marsall Urhoz, méltóztassék az illetékes tényezőknél odahatni, hogy a szabadon bocsátott magyar hadifoglyok hazaszállítása az eddiginél jóval gyorsabb ütemben történjék, s hogy a hazaszállítás a tiszti állományú foglyokra is intézményesen kiterjesztessék. [...]

⁴⁶ Szűcs 1997. B kötet 117.

⁴⁷ MNL OL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 146.965/7. – 1945.

⁴⁸ *Népszava* 1945. október 24. 3.

A hadifoglyok szabadon bocsátásával kapcsolatban legyen szabad arra is rámutatnom, mennyire kívánatos volna, ha a magyarországi fogolytáborokban őrizet alatt álló foglyaink szabadon bocsátása is mielőbb megtörténne. Nagybárra ablaktalan, egészségügyi szempontból meg nem megfelelő olyan helyiségekben tartózkodnak, amelyek nem fűthetők és így egészségi szempontból is rendkívül agyalyos az ezekben való tartózkodásuk.

A hazatérő hadifoglyok nagy részének kórházi kezelésre van szüksége. Ezek száma napról-napra nő és tartani kell attól, hogy a téli idő beálltával arányszámuk erősen emelkedni fog. Ezek kórházi elhelyezése már-már leküzdhetetlen akadályokba ütközik... [...]

A foglyok hazaszállításával kapcsolatban van szerencsém felhívni Marsall Úr nagybecsű figyelmét arra is, hogy Erdély területén a magyar hadifogoly-szerelvények gyakran napokig, sőt egy hétnél hosszabb időn keresztül is egy helyben vesztegelnek és a hadifoglyok a szállítás alatt gyakran inzultusoknak vannak kitéve. előfordult, hogy román katonák tüzeltek a szerelvényekre és egyes foglyokat felkoncoltak. [...]

... kérem kell Marsall Úr intézkedését a további elszállítások beszüntetésére és az eddig elszállítottak hazabocsátására, amelynek híre általános megnyugvást keltene.

Ugyancsak nagy megkönnyebbüléssel fogadná a magyar közvélemény azt, ha lehetővé tétetnék, addig is, amíg a hadifoglyok hazaszállítása megtörténhetik, hogy hozzátartozóikkal kölcsönös levelezést folytathassanak. [...]

Legyen szabad felhívnom Marsall Úr nagybecsű figyelmét arra is, hogy a szlovák területről származó magyar nemzetiségű hadifoglyoknak a csehszlovák határőrség meg nem értő magatartása következtében gyakran hetekig kell a belépőállomások előtt bebocsátásukra várniok, – sőt újabb jelentések szerint a csehszlovák hatóságok teljesen elzárkóznak ezek hazabocsátása elől...⁴⁹

1945 november végére világossá vált, hogy a szovjet ígéretek és a magyar remények ellenére a (hadi)foglykérdés abban az évben nem oldódik meg, hiszen még mindig 700 ezer (hadi)foglyot vártak haza a Szovjetunióból.⁵⁰

Mindazonáltal a fegyverszünet aláírásának, a nemzetgyűlési választásoknak, de leginkább a magyar foglyok legnagyobb részének még a magyarországi szovjet táborokban való tartózkodásának köszönhetően a háború befejeződését követő legnagyobb létszámú, 200–250 ezer fős szabadon bocsátás történt meg ebben az évben.⁵¹

⁴⁹ MNL OL XIX-J-1-j, 22. doboz 146.282/7–1945.

⁵⁰ *Esti Szabad Szó* 1945. november 27. 1.

⁵¹ BOGNÁR 2021. 52.

1946

Ezért 1946. február 25-én a Hadifoglyok és Hozzá tartozók Országos Szövetsége több ezer főnyi küldöttsége jelent meg a parlament előtt, és egy memorandumot adtak át Nagy Ferenc miniszterelnöknek, amelyben kérték, hogy a kormány hozzon létre egy Hadifogoly kormánybiztosságot, amely teljhatalommal intézheti a hadifogoly-ügyet, összefogja és koordinálja a hadifogoly-ügyben tevékenykedő szervezetek munkáját. E kormánybiztosság élére javasolták Pokorny Hermann altábornagyot, a Külügyminisztérium Fegyverszüneti Osztályának vezetőjét – aki később a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának a vezetője lett –, munkatársaiul pedig dr. Battha Lászlót, a HAHOSZ elnökét, Magyar Lajost, a Magyar Vöröskereszt Hadifogoly Osztályának a vezetőjét és Literáty Ervint, a Honvédelmi Minisztérium Hadifogoly és Veszteségi Osztályának a vezetőjét. Együttal „Kérték, hogy az új szervezet hatáskörébe tartozzanak mindazok a társadalmi és hivatalos szervek, amelyek ma egymástól függetlenül és sokszor egymás kárára és főként a közös ügy kárára végzik a hadifogoly-ügyek intézését.”⁵² Sajnos a kommunista párt – mivel nem az ő befolyása alá tartozott volna e szervezet – megakadályozta ennek a létrehozását. Sőt 1946 nyarán a SZEB-bel betiltatta a HAHOSZ-t, mivel több tüntetést is szerveztek a hadifoglyok mielőbbi szabadon bocsátása érdekében, amit szovjet ellenes megmozdulásokként értékeltek.

A fogságba vetettek ügyét Nagy Ferenc kiscsászár miniszterelnök 1946 áprilisi, moszkvai tárgyalásai során is felvetette. Azonban a hazahozatal ütemére és határidejére vonatkozóan konkrét ígéreteket a kormányfő sem kapott. A miniszterelnök a sajtó képviselőinek csak annyit tudott nyilatkozni, hogy „A generalisszimusz úr [...] kijelentette, hogy a magyar hadifoglyokat folyamatosan hazaszállítják.”⁵³ Ehhez képest a hadifoglyok haza engedése 1946-ban igencsak akadozott, s mindössze csak 25–30 ezer foglyot engedtek haza, akik között alig akadtak német internáltként elhurcoltak.⁵⁴

Ezek után a (hadi)fogolykérdés teljes körű, egyezményes megoldása végül is a békeszerződéstől volt várható. Az érintett minisztériumok – kiváltképp a Külügy- és a Honvédelmi Minisztérium – lelkesen és illúzióktól sem mentesen szerkesztették a győztes hatalmak elé kerülő magyar javaslatokat. A magyar békedelegáció a hadifoglyokkal kapcsolatban alapvetően két dolgot szeretett volna elérni. Először is, hogy a hadifoglyokat a békeszerződés aláírásától számított fél éven be-

⁵² *Szabad Szó* 1946.február 26. 3.

⁵³ *Kossuth Népe* 1946. április 21. 1.

⁵⁴ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak> (Letöltve: 2022. 07. 26.)

lül hazaszállítsák. Másodszor pedig, hogy „...minden olyan személy, aki állandóan a magyar állam jelenlegi területén kívül lakott, [vagyis a visszacsatolt részekben – B.Z.] büntetlenül és hátrány nélkül térhessen vissza arra a területre, ahol elhurcolása vagy elindulása előtt tartózkodott, függetlenül attól, hogy melyik ország szállítmányával szállítattott vissza...”⁵⁵

1947

Sajnos a magyar érdekeket egyetlen esetben sem sikerült érvényre juttatni. Így az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés a számtalan be nem teljesült remény közt, a szövetséges hatalmak fogságában lévő magyar (hadi)foglyok ügyét sem rendezte, ráadásul az internáltaként a Szovjetunióba hurcolt civilek ügyét még meg sem említették. A (hadi)foglyokkal – s ezáltal a civil internáltakkal is – foglalkozó 21. cikkely csupán annyit mondott ki, hogy „a magyar hadifoglyok, mihamihami lehetséges hazaszállítandók a hadifoglyokat visszatartó egyes Hatalmak és Magyarország között erre vonatkozólag kötött megállapodások szerint”, valamint, hogy a hazaszállítás mindennemű költségét a fogva tartó állam által megállapított összeg alapján a magyar kormánynak kell viselnie.⁵⁶ A „mihamihami lehetséges” kifejezés a békekonferencia katonai bizottságának meghatározása szerint azt jelenti, hogy a hazaszállítást csak szállítástechnikai okok akadályozhatják.⁵⁷

Így tehát a szovjet hadifogoly- és internálótáborokban sínylődők számára a békekötés sem hozott megoldást. Egyrészt, mert a háború idején Szovjetunióba németekként deportáltakkal nem is foglalkozott, másrészt, mert konkrét határidő meghatározása nélkül a győztesekre, jelesint a Szovjetunióra bízta a (hadi)foglyok szabadon bocsátásának idejét. Ugyanis a nyugati, vagyis az angol, az amerikai és a francia hadifogságból a magyarokat 1946 végére lényegében már szabadon engedték, utána már csak néhány ezer fő tért haza.⁵⁸

A csalódott magyar delegáció és a közvélemény számára a (hadi)fogolykérdés diplomáciai szintű és átfogó megoldására csak egy esély maradt, nevezetesen a békeszerződésben foglalt külön megállapodás, vagyis a hadifogoly-egyezmény megkötése immár csak a Szovjetunióval.

⁵⁵ HL HM Bée. cs. i. A/I./94.

⁵⁶ HAAS 1995. 190.

⁵⁷ HL HM Bée. cs.i. A/I./95.

⁵⁸ 1946. december közepéig 188 ezer hadifogoly érkezett haza nyugatról, majd 1947 elején még néhány ezer. A többiek nem akartak hazatérni a szovjetek által megszállt Magyarországra. (HL HM 1333/eln. – 1945.) Bővebben a nyugati hadifogságból hazatértekről lásd STARK 1989. 56–58.

A Szovjetunióból a békeszerződés megkötésekor is még mintegy 450–500 ezer magyar (hadifoglyot vártak haza a hozzátartozók,⁵⁹ jóllehet egy részüket immár hiába, hiszen a gyalogmenetek, a kiszállítás során, a gyűjtő-, az átmeneti és a szovjetunióbeli céltáborokban is tömegesen haltak meg a foglyok, amely esetekről a szovjet fél semmiféle adatot sem közölt.

A koalíciós kormány 1947. február közepén tárcaközi bizottságot hozott létre a hadifoglyokkal kapcsolatos államközi egyezmény előkészítésére. A bizottság ülésein két kérdésben alakult ki a legélesebb vita. A kommunista párt vezette belügyi és a népjóléti tárcák képviselői nem akarták a visszacsatolt területekről származó magyar állampolgárokat befogadni, valamint kijelentették azt is, hogy: „el kellene zárkózni a svábok átvétele elől is”, hiszen sokak hozzátartozóit, mint svábokat már kitelepítették. Ezzel szemben a kisgazdapárti tárcák képviselői szerint a „magyar kormány nem helyezkedhetik olyan álláspontra, hogy Szovjetországban hagyja kint azokat a magyar fegyveres erőkhöz tartozott személyeket, akiket más államok átvenni nem hajlandók.”⁶⁰ A sváb-kérdésre reagálva pedig kifejtették, hogy mivel a polgári személyek nagy részét pusztán német hangzású nevük miatt szállították el, ezért a hazaszállításnál a kiválogatást nem lehet a szovjet szervekre bízni. Végül március 17-én a kommunista vezetésű tárcák képviselői engedtek a kisgazdáknak, Gerő Ernőnek azzal a feltételével, hogy a határon belépő hadifoglyok rendészeti ügyeinek további intézése állambiztonsági szempontból, „a hadifoglyok közt jelentékeny számban lévő reakcióssok miatt” Rajk László belügyminiszter hatáskörébe utalják. Azonban ezt, végül csak a polgári foglyokra vonatkozóan fogadta el a bizottság.⁶¹ Vorosilov és Sztálin ígéreteire alapozva a megállapodás-tervezet szerint a hazaszállításoknak 1947 végéig be kellett volna fejeződniük.⁶²

Mindeközben a nyilvánosság előtt is folyt a politikai harc a szavazók megnyeréséért a hadifogoly-ügyön keresztül, ami a szovjetek által uralt országban az MKP sikereit hozta. A Külügyminisztérium és a kisgazdapárti képviselőcsoport részéről 1947 tavaszán ugyanis több diplomáciai szintű kezdeményezés is történt a szovjetunióbeli magyar (hadifoglyok mielőbbi szabadon bocsátása, illetve az ennek diplomáciai keretet adó hadifogoly-egyezménnyel kapcsolatos tárgyalások mielőbbi megkezdése érdekében, de ezek egyike sem vezetett eredményre. Azonban látványos, valójában látszólagos eredményt csak a Rákosi Mátyás névvel fémjelzett kezdeményezés tudott elérni.

⁵⁹ HL HM 7187/el. – 1947.; HLI Personália 94/A, 1. doboz. Pokorny Hermann naplója

⁶⁰ HL HM Béc. cs. i. A/I/95.

⁶¹ BOGNÁR 2000. 867–868.

⁶² Hadifogoly-egyezmény tervezet: HL HM Béc. cs. i. A/I./95. 172.454/10.c –1947. Közli: BOGNÁR 2000. 879–880.

Május 7-én a kommunista irányítás alatt álló Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ)⁶³ száztagú asszonyküldöttsége járt Rákosi Mátyásnál, átadva neki egy a „Szovjetunió Nagy Vezéréhez” és a „Magyarországi Szovjet Katonai Parancsnoksághoz” írt kérelmet, kérve őt annak továbbítására és, hogy járjon közben Sztálinnál annak érdekében, hogy a hadifoglyokat „a legközelebbi jövőben”, még az év folyamán bocsássák szabadon.⁶⁴ (A 100 tagú asszonyküldöttség tagjainak kiválogatásánál az „elvtársnők” kényszerben ügyeltek arra, hogy az MNDSZ főtitkára, Rajk Lászlóné, a kommunista belügyminiszter felesége és a többi ismeretebb kommunista vezetőségi tag felesége, mint például Révai Józsefné vagy Mód Aladárné ne legyenek a küldöttség tagjai közt.) A „spontán” akcióról a kommunista párt lapja, a Szabad Nép is beszámolt „Remélem, karácsonyra minden hadifogoly hazajön” címmel. A cikkben kiemelték, hogy Rákosi a hadifogoly-ügy politikai jelentőségére is felhívta a száztagú asszonyküldöttség, illetve a tudósítók által az olvasók, a közvélemény figyelmét is: „A hadifogoly-kérdés azonban nemcsak érzelmi kérdés, hanem politikai kérdés is. Hogy a hadifoglyokat a békekötés előtt hazaengedik, vagy sem, az attól a rokonszenvtől vagy ellenszenvtől is függ, amelyet az illető ország Magyarországgal szemben érez. Egy valóban demokratikus Magyarország sokkal jobb kilátásokkal mehet ilyen kérdés rendezéséhez, mint az olyan, ahol a régi úri rend hívei, az összeesküvők garázdálkodhatnak és a Szovjetunió ellen áskálódnak.”⁶⁵ Egyértelmű volt az üzenet a társadalom számára – csak a kommunista párt támogatása, hatalmi pozícióinak a megerősödése a biztosítéka annak, hogy a hadifoglyok hozzátartozói visszakapják szeretteiket, mielőtt még a fogságban meghalnának vagy maradandó testi károsodást szenvednének.⁶⁶

Rákosi május 9-én írt levelében továbbította az MNDSZ kérését Sztálinhoz. Az MKP Központi Hadifogoly Irodájának lapja a Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó (röviden csak Hadifogoly Híradó) e heti számában természetesen a címlapon, fotókkal illusztrálva számolt be az MNDSZ akciójáról. Azonban a címlapon még helyet szorítanak egy másik „fontos” cikknek, amelynek címe: „Rákosi Mátyás a hadifoglyokért!”⁶⁷

A Szovjetunió, pontosabban Sztálin minden eddigi megkereséshez képest szokatlanul hamar, s a szokásos hivatalos diplomáciai ügymenethez képest is irreálisan gyorsan 3 nap múlva, május 12-én válaszolt. Sztálin Rákosinak írt válaszában

⁶³ Az MKP irányítása, illetve ellenőrzése alatt álló párton kívüli tömegszervezetek és újságok részleges listáját lásd IZSÁK – KUN 1994. 218–219.

⁶⁴ *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó* 1947. május 10. 1.

⁶⁵ *Szabad Nép* 1947. május 8. 3.

⁶⁶ *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó* 1947. május 10. 1.

⁶⁷ *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó* 1947. május 10. 1.

– ahogyan Rákosi levelében is – a nép félrevezetésére szánt valótlanságok voltak. Például úgy állították be a magyar hadifoglyok szabadon bocsátásának a kérdését, mintha az a békeszerződés ratifikálásától vagy életbelépésétől függne: „Közölhetem Önnel, a szovjet kormány, megtárgyalva az Ön levelét és figyelembe véve a levélben említett kérelmeket, elhatározta, hogy nem várva be a Magyarországgal kötött békeszerződés ratifikálását és életbelépését, már május hó folyamán elkezd a magyar hadifoglyok szabadon bocsátását és visszaküldését hazájukba. Erről a magyar kormányt értesíteni fogja.” – írta Sztálin válaszában, amit a Szabad Nép természetesen címlapon közölt.⁶⁸ S a Hadifogoly Híradó e heti számának a címlapján is öles betűk hirdetik a kommunista pártfőtitkár hatalmát, fáradhatatlan munkálkodásának az eredményét, s a szovjet párt és állami vezetésre való befolyását: „Sztálin teljesíti Rákosi Mátyás kérését”, ezzel azt sugallva, mintha Rákosinak komoly befolyása lenne Sztálin döntéseire.⁶⁹ Azonban felmerül a kérdés, ha valóban ilyen nagy befolyása lenne Rákosinak Sztálinra, akkor miért nem kérte hamarabb a hadifoglyok szabadon bocsátását?

Nem volt véletlen, hogy a korábbi megmozdulásokkal ellentétben ez az úgynevezett „spontán”, „alulról jövő” kezdeményezés sikerrel járt. A társadalom számára világos volt a történet üzenete: míg a kisgazda vezetésű kormány semmire sem képes, semmilyen eredményt sem tud elérni a Szovjetunióban lévő (hadi)foglyok szabadon bocsátásával kapcsolatban, addig a kommunista párt főtitkárának a szavára megnyílnak a szovjet hadifogolytáborok kapui.

De nézzük meg, hogy mi is állt tulajdonképpen ennek a sikeres akciónak a hátterében? A békeszerződés aláírása után sürgőssé vált a Magyar Kommunista Párt számára, hogy új parlamenti választásokat írjanak ki addig, amíg a békeszerződés életbe nem lép, vagyis addig, amíg a SZEB, vagyis a szovjetek diktálhatják a feltételeket Magyarországon. Ugyanis az MKP-nak csak akkor volt esélye megszerezni a parlamenti többséget, s ezzel a hatalmat, ha előrehozott választásokat tartanak addig, amíg a „mindenható” SZEB mandátuma le nem jár, azaz a békeszerződés közelgő életbelépéséig.

Az MKP számára kedvező eredményű választásra pedig csak akkor volt esély, ha minden tisztességes és tisztességtelen eszköz bevetnek a párt szavazóbázisának, presztízsének növelése érdekében. Így került 1947 tavaszán az MKP propagandájának ismét a homlokterébe a hadifogoly-ügy, amelynek révén több százezer ember megnyerését szerették volna elérni. Ezért 1947 tavaszán az MKP egy ötagú bizottságot hozott létre, amelynek feladata a hadifoglyok hazahozatalával kapcsolatos párt-, illetve propagandamunka irányítása volt. A bizottság legfőbb céljára jól mutat rá Sziklai Sándornak, a bizottság egyik tagjának, az MKP Hadifogoly

⁶⁸ *Szabad Nép* 1947. május 14. 1.

⁶⁹ *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó* 1947. május 17. 1.

Irodája vezetőjének egyik levele, amelyet a moszkvai magyar követség kommunista párti titkárának, Horváth Imrének írt: „Nagyon jó volna, ha az orosz hatóságok kellőképpen informálva volnának e kérdés [mármint a hadifogoly-kérdés – B. Z.] fontosságáról és hogy milyen nagy propaganda jelentősége van annak, ha egy-egy hadifogoly transzport jön haza a Szovjetunióból.”⁷⁰

Alapvetően ebből az okból, vagyis a hadifogolykérdés óriási propaganda jelentősége miatt utazott 1947. április 27-én Moszkvába Rákosi Mátyás. Hogy jól előkészítse útját, indulása előtt levélben értesítette Sztálint és Molotovot látogatása céljáról, amelyben többek között ezt írta: „Igen kívánatos lenne, ha a kommunisták kezdeményezésére minden hadifogoly vagy azok egy része mielőbb hazatérhetne.”⁷¹

Vjacseszláv Molotov (V.M.) külügyminiszter 29-én fogadta Rákosi Mátyást (R.M.), s beszélgetésük egyik legfontosabb témája a hadifogolykérdés volt, amint az a Korotkevics által lejegyzettekből is kitűnik:

„– R.M.: Azt akarjuk, hogy a hadifoglyokat a kommunista párt kezdeményezésére engedjék el. [...]

– V.M.: De hiszen a hadifoglyok visszatérte megerősíti a reakciókat, megerősíti a kigazdapártot, nem?

– R.M.: Hadd mondjam meg Önnek, hogy ezek fele kétségtelenül a kommunistákhoz csatlakozik, a másik fele reakciós. De ha mégis minden hadifogoly hazatér, az jó általános benyomást kelt majd az országban. Hozzám szinte naponta csapatostul jönnek síró asszonyok, akik kérik, szabadítsuk ki a fogságból férjüket, fiaikat. Szeretnénk valami olyan komoly dolgot tenni, ami megmutatná a tömegeknek a kommunista párt munkájának eredményeit, és emelné tekintélyét. Például, ha a kommunisták kezdeményezése alapján rendeződne a csehszlovák kérdés, és kiszabadulnának a hadifoglyok. [...] Nekünk most olyan eredményekre van szükségünk, amelyeket az egész nép érzékel. Arra van szükségünk, hogy az egész nép lássa: a kommunisták nyújtanak valamit a népnek.”⁷² Majd a megbeszélés végén a következő hangzott el:

„– V.M.: Mely kérdéseket tartanak tehát a legfontosabbaknak?

– R.M.: A csehszlovákokkal való viszony rendezését és a hadifoglyok kérdését.

– V.M.: Nyernek vagy vesztenek a hadifoglyok kérdésén?

– R.M.: A hadifoglyok előbb vagy utóbb így is, úgy is hazatérnek. De jobb, ha előbb térnek haza, és a kommunisták kezdeményezésére.”⁷³

Ezek után már érthető, hogy miért kapott olyan rendkívüli gyorsasággal pozitív választ Rákosi Mátyás, a Magyar Kormány a korábbi, válasza sem méltat-

⁷⁰ VARGA 2006. 24.

⁷¹ IZSÁK – KUN 1994. 195.

⁷² IZSÁK – KUN 1994. 202.

⁷³ IZSÁK – KUN 1994. 202–205.

tott, vagy csak több hónapos késéssel megválaszolt államközi megkeresésekkel ellentétben.

Azonban Rákosi Moszkvába utazásától függetlenül, már jóval korábban eldöntötték a Szovjetunióban, hogy 1947-ben, a békeszerződések aláírása után tömegesen fognak szabadon bocsátani magyar és román hadifoglyokat. Kruglov belügyminiszter ugyanis, már március 12-én(!) arról jelentett Visinszkij külügyminiszter-helyettesnek, hogy a küszöbön álló magyar és román hadifoglyok tömeges repatriálása ügyében szükséges egyeztetni a Szovjetunió Állami Tervbizottságával is a hadifoglyok repatriálásának üteméről és határidejéről, azért, hogy egy ilyen jelentős nagyságú munkaerő kivonása az ország népgazdaságát a lehető legkisebb mértékben érintse.⁷⁴

Tehát Rákosinak semmi köze sem volt a hadifoglyok tömeges hazaszállításának ismételt megindulásához, hanem az egész csak egy jól koreografált színjáték volt azért, hogy – becsapva a magyar választópolgárokat – növeljék Rákosi és a kommunista párt népszerűségét és annak szavazóbázisát. S a csalás bevált. Rákosi így ír az „akció” eredményéről visszaemlékezésében: „Mikor jó három hónappal később választásokra került a sor, megállapíthattuk, hogy a debreceni és egyéb elosztó táborokban levő hadifoglyok túlnyomó többsége – titkosan – ránk szavazott. [...] Százazrek érezték azt, hogy a kommunisták újra sikerrel vették kezükbe egy számukra fájó kérdés megoldását.”⁷⁵

S hogy az MKP-nak mennyire nem szívégye, hanem a hatalomba jutás egyik eszköze volt a hadifoglyok hazahozatala, azt jól mutatja az is, hogy Rákosi két hónappal a nagy nyilvánosságot kapott, a hadifoglyok hazaengedését kérő levele után titokban egy ezzel ellentétes tartalmú levelet küldött Moszkvába. Ebben azt kérte, hogy a Szovjetunió – a magyarországi parlamenti választások előtt – július-augusztusban állítsa le a „reakciós” magyar hadifogoly tisztek hazaszállítását, amit Szerov belügyminiszter-helyettes teljesített is.⁷⁶

A kommunista párt által a hadifogoly-ügyben korábban csak takaréklángon égő, de folyamatos propaganda hadjárat az MNDSZ akcióval átalakult egy sodró lendületű, harsogó, rendkívül széles spektrumú kampánnyá. A vidéki lapokban – 1945 után ismét – kiemelt bekeretezett „hirdetések” jelentek meg „Éljen jár a hadifoglyok hazaszállításában a KOMMUNISTA PÁRT!” szöveggel. A hadifoglyokat hazaszállító vagonok ajtajára a következő propaganda szöveget írták: „Kivitt minket Horthy, Szálasi – visszahozott Rákosi! Éljen a Kommunista Párt!” A Hadifogoly Híradóban többféle karikatúra jelent meg. Az egyikben például a reakció rémhíreket terjeszt a szovjet fogság körülményeiről, míg a másikon

⁷⁴ VARGA 2006. 423–424.

⁷⁵ RÁKOSI 1997. I. kötet 369.

⁷⁶ VIDA 2005. 281.

Rákosi, mint masiniszta hozza haza a hadifoglyokat, akiknek a hazahozatalát a reakció akadályozza stb.⁷⁷

A Szabad Nép is folyamatosan közölt cikkeket a hadifogolytranszportok érkezéséről. 1947. június 18-i számában öles betűkkel a következő szalagcím: Rákosi Mátyás Debrecenben a hazatért hadifoglyok között. Majd a főtítkár Rákosi megragad minden alkalmat, hogy a magyar nép jótevőjének szerepében tetszelegessen. Így például július 28-án az MNDSZ választási nagygyűlésén, majd augusztus 2-án a hadifogoly hozzátartozók gyűlésén tesz ígéretet arra, hogy karácsonyra a Szovjetunióból minden magyar hadifogoly haza fog térni – mintha ez őrajta múlna. És még hosszan sorolhatnánk a legkülönbözőbb propaganda fogásokat.

Ám Rákosi néhány megnyilatkozásából is egyértelműen kitűnt, hogy az MKP a foglyokat hatalmi harcában túszként kezelte. A kampányhajrában például a következőket mondta: „*Ha jól mennek a választások*, [kiemelés tőlem – B. Z.] az oroszoknál meg fogjuk gyorsítani a hadifoglyok hazahozatalát. Nincs olyan baja a magyar népnek, amire a Kommunista Párt ne keresne orvoslást.”⁷⁸

Ugyanakkor, hogy a valóságban mennyire kevés volt Rákosi szava a szovjet fogságban lévők hazahozatalára, kiválóan érzékelteti az a levélváltás, amelyben Rákosi legalább a bányászok hazaengedését kérte a moszkvai követségen lévő elvtársán, Horváth Imrén keresztül, aki válaszlevelében azt felelte, hogy ők ehhez kevesek. Majd hozzátette, hogy bányászaink „úgysem ülnek karba tett kézzel, szorgalmas munkájukkal hozzájárulnak a Szovjetunió gazdasági megerősítéséhez, és ezzel közvetve rajtunk is segítenek.”⁷⁹ A válasz kiváló példája a „homo cummunicus” gondolkodásmódjának.

A kommunista párti propaganda hadjárat, s a Kisgazdapárt elleni szalámi-taktika eldurvulása – Kovács Bélának, a Kisgazdapárt főtítkárának a Szovjetunióba hurcolása, Nagy Ferenc miniszterelnöknek a lemondatása és emigrációba kényszerítése – közben a kisgazda vezetésű Külügyminisztérium további kísérleteket tett a hadifogoly-egyezmény megkötésére, s ezáltal a Szovjetunióban lévő magyar hadifoglyok sorsának rendezésére, de mind hiába.

A választási kampány hajrájában a kommunista párt újabb adut játszott ki a hadifogolykérdésben. Kossa Istvánnak, az MKP Politikai Bizottsága tagjának az irányításával 1947. augusztus 12-én létrehozták a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségét. S az éppen csak megalakult VHBSZ vezetősége hamarosan irányt is mutatott a hadifogoly hozzátartozóknak, hogy kire is kell szavazniuk: „... ebben a küzdelemben a mellé a párt mellé állunk, amely népünk felemelkedéséért, az ország rendjéért és jólétéért a legtöbbet tette, amelynek élén a hadifoglyok apja, Rá-

⁷⁷ *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó* 1947. szeptember 13. 1.

⁷⁸ PÜNKÖSTI 1992. 252.

⁷⁹ PÜNKÖSTI 1992. 252.

kosi Mátyás áll. Rákosi Mátyás milliónyi apának, testvérnek, gyermeknek hozta vissza szeretteit és fáradhatatlan a jövőnkért folytatott munkában.”⁸⁰

S mint tudjuk, a tömegek manipulációja, a szalámi-taktika, a csúsztatásoktól, hazugságoktól sem mentes harsogó propaganda-hadjárat, a kékcédulás és egyéb csalások meghozták eredményüket – az 1947. augusztus 31-ére kiírt előrehozott parlamenti választásokat a szavazatok mindössze 22%-ának a megszerzésével a Rákosi Mátyás vezette MKP nyerte meg.

Mindazonáltal leszögezhetjük, hogy a békeszerződés aláírása, valamint az ugyanebben az évben megtartott országgyűlési választások pozitívan hatottak a magyar hadifoglyok szabadon bocsátására. Ugyanis a szovjetek 1947-ben, az 1945. évi szabadon bocsátások után engedték el a második legnagyobb magyar hadifogoly tömeget, 102 ezer főt.⁸¹

1948

Azonban Rákosi ígéreteivel ellentétben nemcsak hogy 1947 karácsonyára nem érkezett haza az összes (hadi)fogoly, de még 1948-ban sem. Sőt 1948 nyarán igen-csak akadozott a hadifoglyok hazahozatala, pedig az MKP azt ígérte, hogyha hatalomra jut, akkor az összes magyar hadifoglyot hazaengedik. Weisz Nándor, a moszkvai követség új kommunista párti titkára azt írta Rákosinak, hogy azért jön kevesebb hadifogoly a tervezettnél, mert az oroszok nem szívesen engedik el a munkaerőt, s a vagonok meg kellene a betakarításhoz.

1948 februárjában Rákosi vezetésével Moszkvába utazott egy kormányküldöttség, de az általa megkötött magyar-szovjet barátsági egyezményben még utalás sem történt a szovjet fogságban lévő magyar hadifoglyok és polgári internáltak százezreire vonatkozóan. Sőt még a hadifogoly-egyezmény megkötésére vonatkozóan sem kaptak semmiféle konkrét szóbeli ígéretet. Csupán annyit sikerült elérni, hogy Sztálin ismét megígérte, hogy április 1-től újra „teljes erővel” megindulnak a hadifogoly szállítmányok Magyarországra.

Az ígéretekkel ellentétben azonban áprilisban sem indult meg a hadifoglyok hazaszállítása, hiszen Magyarországon bár hivatalosan a koalíció kormányzott, azonban a hatalom valójában már teljes mértékben a kommunisták kezében volt. Ezért a Szovjetuniónak már nem fűződött érdeke ahhoz, hogy a tömeges munkaerőt jelentő magyar hadifoglyokat mielőbb hazaszállítsa.

⁸⁰ *Szabad Vasmegye* 1947. augusztus 29. 4.

⁸¹ Stark Tamás 102 000, míg Gerhardt Éva 100 400 fő hazatértről tud. (STARK 1989. 60.; GERHARDT 1993. 30.)

1948 végével – a demokrácia maradványainak a felszámolása után – a kommunista államvezetés a (hadi)foglyokérdést – mivel már nem volt szüksége az állampolgárok szavazatainak az elnyerésére – megoldottnak tekintette és felszámolta az összes (hadi)foglyokkal foglalkozó miniszteriális és társadalmi szervezetet, kivéve a VHBSZ-t, amelyet 1949-ben oszlatott fel. Rákosi Mátyás, Sztálin legjobb magyar tanítványa pedig kijelentette, hogy már csak a szovjet hatóságok által elítélt háborús bűnösök maradtak kint, rájuk pedig az „épülő népi demokráciának” nincs szüksége. Így október 30-án minden előzetes bejelentés nélkül, ünnepi, piros betűs számmal szűnt meg a kommunista párt által alapvetően propaganda céllal indított Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó is, hiszen betöltötte feladatát – a tényleges hatalom immár a kommunista párt kezében volt. Utolsó címlapján is öles betűkkel ez a cím állt: „Teljesítettük feladatunkat”. Befejezték működésüket a kimúlóban lévő pártok hadifogoly irodái, a különböző hadigondozással foglalkozó szervek, s elkezdték felszámolni a minisztériumok Hadifogoly Osztályait is.

1948 végén hazánkban, még mindig több mint 200 ezer, szovjet fogságba került magyar személyt vártak vissza szerettei, s akkor még nem beszélünk azokról, akiknek lakóhelyét ismét elcsatolták az országtól. Róluk a szovjet szervek hivatalosan semmilyen információt nem adtak. Jóllehet ezek nagyobbik része ekkorra már nem volt az élők sorában. Többségük elhalálozásakor semmiféle adatot sem vettek fel, csupán a létszám csökkenését regisztrálták. Ugyanakkor még mindig jelentős volt a szovjet lágervilág magyar lakóinak a száma.

1949–1955

Bár a magyar társadalomnak még jelentős része haza várta szerettét, a még élők érdekében már csak a magyar emigráció emelt szót. A Németország nyugati felében működő Magyar Harcosok Bajtársi Községén (MHBK) belül 1949-ben létrejött a Hadifogolyszolgálat, amely 2603 szovjetunióbeli tábor (hadifogoly-, internáló-, kórház táborok) helyét és számát azonosította be.⁸² A MHBK 1950-ben a rendelkezésükre álló dokumentumokból összeállította a Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről című kötetet, amelyben a világ közvéleménye elé tárta a Szovjetunióba hurcolt magyar civil és katona foglyok számát és embertelen sorsát.

A közösség munkájának sikerét bizonyítja, hogy a felháborodott nemzetközi közvélemény nyomására a Szovjetunióban, a magyarországi kommunista államvezetés által magára hagyott, még életben lévő hadifogolyból és internáltból 1950

⁸² *Fehér könyv...* 69–100.

és 1952 között még mintegy 25 ezren tértek haza a GUPVI légerekből. 1953-ban, Sztálin halálát követően, majd 1955 végén, 1956 elején Konrad Adenauer német kancellár 1955 szeptemberi moszkvai útjának köszönhetően még további több ezer magyar GUPVI- és immár GULAG-rab is hazatérhetett a németoroszágiakkal együtt.

A kommunista rezsim 1949 után már leplezetlenül kimutatta, hogy nem szívesen látja itthon a hazájukba érkező meggyötört életű civil és katona (hadi) foglyokat, akiket a népi demokrácia ellenségeinek tekintettek és így is fogadták őket. Az ekkor hazatérőket mélységesen megdöbbenetete és elszomorította, hogy hazájukba érkezve ellenséggként fogadták őket. Gépfegyveres, farkaskutyás kék ÁVH-s katonák ordítottak velük, s a nép ellenségeinek, fasisztáknak, háborús bűnösöknek nevezték őket. S míg hazaszállításuk szovjet szakaszán nyitott vagonokban utaztak, addig hazájuk határának átlépése után, immár a keskeny nyomtávú magyar vagonokat lezárták. Az 1950-től hazaérkezettek többségét már csak a Mosoni utcai börtönben, vagy a kazincbarcikai, vagy a tiszalöki, vagy az elfelejtett kecskeméti internálótáborban eltöltött hónapok, évek után engedték haza sok éve nem látott szeretteihez, de voltak, akik belehaltak a Mosoni utcai kínzásokba, vagy a kazincbarcikai kényszermunka és lágerélet embertelenségébe, vagy a tiszalöki kényszermunkatábor sortüzébe. Akik túléltek a szovjet és a magyarországi kommunista rezsim velük szemben elkövetett embertelenségét, azok sokáig még rendőri felügyelet alatt álltak, míg közülük több mint ezren Németországba mentek, nagyobb részt annak nyugati felébe kitelepített rokonaikhoz. Őket 1953-ban ÁVH-s örök vonaton a hegyeshalmi határig kísérték, hogy biztosan elhagyják az országot.

Többen voltak még csehszlovák, román és jugoszláv illetőségű magyarok és svábok, akiket a szomszédos országok hatóságai sem akartak befogadni, ezért egy részük a zöldhatáron átszökött, míg másik részük főként Budapesten bolyongott, illetve a jugoszláv illetékességűek egy része a szegedi Átmeneti Hadifogoly Otthonban⁸³ és várta ügyének sikeres elintézését, vagy bányákba vitték őket dolgozni.⁸⁴

Pedig a később érkezők egy része betegség miatt maradt le a korábbi szállítmányokból, vagy a szovjet bürokrácia útvesztőiben vesztett el hazabocsátási lapjuk, vagy nemzeti hovatartozásuk (sváb származásuk) vagy annak a határok változása miatt bekövetkezett bizonytalansága miatt maradt le. Másik részük SS-tag, volksbundista, rendőr, csendőr volt vagy többnyire koholt vádak alapján ítélték a GULAG rabtelepein letöltendő további kényszermunkára.

⁸³ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak> (Letöltés: 2022. 07. 26.)

⁸⁴ LÁSZLÓ 1997. 405–407.

1956

Még 1956-ban is nagyon sokan várták haza szovjet fogságba vetett szeretteiket, sőt még az 1960-as években is, igaz többnyire már hiába. Ezért került bele az 1956-os forradalom és szabadságharc gyutacsát adó, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) 16 pontos követelésének a 11. pontjába a Szovjetunióba hurcoltak szabadon bocsátására vonatkozó követelés is ekképpen: *„Követeljük a Szovjetunióba kihurcolt hadifoglyok és polgári személyek azonnali hazaszállítását, beleértve a határon kívül elítélt foglyokat is.”*⁸⁵ Ez is kiválóan mutatja, hogy a (hadi)fogolykérdés még 11 évvel a második világháború befejezése után is milyen kiemelkedő jelentőséggel bírt Magyarországon.

Rövid összegzés

Az országban szinte nem volt olyan család, amelyiket ne érintette volna közvetlenül vagy közvetve a (hadi)fogolykérdés. Teleki Géza minisztertől kezdve, Tildy Zoltán miniszterelnökön át egészen a kommunista pártvezérig, Rákosi Mátyásig, a teljes magyar politikai elit igen jól érzékelte, hogy a második világháború utáni Magyarországon a társadalom egyik legégetőbb, legfontosabb megoldandó kérdése a (hadi)fogolykérdés, a (hadi)foglyok sorsa és hazahozatala. E kérdés kiemelkedő jelentőségét mutatja az is, hogy a magyar történelemben egyedülállóan két helyzetet is indítottak kizárólag ezzel a kérdéskörrel foglalkozva.

A (hadi)fogolykérdés 1947-ig hömpölygő folyóként meghatározta a társadalom és a politikai közélet mindennapjait, majd a kommunista párt 1947-es választási győzelme után már csak erősen mederbe szorítva, s a hatalom totális kisajátítása, 1949 után már csak búvópatakként húzódhatott meg a társadalomban, ami majd csak 1956-ban, a forradalom és szabadságharc következtében törhetett ismét, s egyúttal hosszú időre utoljára a felszínre.

A (hadi)fogolykérdés társadalmi, politikai jelentőségéhez képest még ma is a korszakkal foglalkozó könyvekben, valamint a tankönyvekben nem, vagy alig esik szó XX. századi történelmünknek erről a szocialista időszakban tabunak számító, felejtésre ítélt, tragikus részéről.

⁸⁵ IZSÁK – SZABÓ – SZABÓ 1991. 16.

HIVATKOZOTT FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Honvédelmi Minisztérium (HM) Békeelőkészítő csoport iratai (Bée. cs. i.)

Honvédelmi Minisztérium (HM) elnöki iratok (eln.) – 1945, 1947.

Personália 94/A, 1. doboz. Pokorny Hermann naplója

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J-1-j Külügyminisztérium (KÜM) Titkos Ügykezelésű (TÜK) iratok 1945

XIX-J-1-k Külügyminisztérium (KÜM) vegyes iratok 1945.

XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 1945

Szovjetunióba elhurcoltak. A GULÁG és GUPVI táborokban fogvatartott magyarokról készített adatbázisok. <https://adatbazisokononline.mnl.gov.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak> (Letöltés: 2022. 07. 26.)

Ráday Levéltár

A/1.b Püspöki iratok 548/1945.

Korabeli periodikák

Esti Szabad Szó 1945. évfolyam

Kossuth Népe, 1946. évfolyam

Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó 1947. évfolyam

Népszava 1945. évfolyam

Szabad Nép 1947. évfolyam

Szabad Szó 1946. évfolyam

Szabad Vasmegye 1947. évfolyam

Világ 1945. évfolyam

Publikált források

BOGNÁR Zalán 2000: Az elmaradt szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113/4. 861–886.

BOGNÁR Zalán 2006: Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről, 1944–1945. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119/1. 203–214.

FEITL István (szerk.) 2003: *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó.

G. VASS István (szerk.) 2005: *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15.–1946. február 4.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.

- IZSÁK Lajos – KUN Miklós (szerk.) 1994: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Budapest, Századvég.
- IZSÁK Lajos – SZABÓ József – SZABÓ Róbert (szerk.) 1991: *1956 plakátjai és röplappjai. Október 22.– november 5*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- KARSAI Elek – SOMLYAI Magda (szerk.) 1970: *Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez I–II*. Budapest, Levéltár Igazgatóság.
- KOVÁCS Imre 1990: *Magyarország megszállása*. Budapest, Katalizátor Iroda.
- MINDSZENTY József 1989: *Emlékirataim*. Budapest, Apostoli Szezszték Könyvkiadója.
- RÁKOSI Mátyás 1997: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- SZABADI István (szerk.) 2016: *Krisztusban nyert erő I. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945)*. Budapest, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány.
- SZÜCS László (szerk.) 1997: *Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. A, B kötet*, Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- VARGA Éva Mária (főszerk.) 2006: *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*. Moszkva–Budapest, ROSSZPEN – MKTTK.
- VIDA István (szerk.) 2005: *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Feldolgozások

- BOGNÁR Zalán 2021: 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztesége a magyar és a szovjet források tükrében. In Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULAG. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45–2019/20*. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 30–63.
- BOGNÁR Zalán 2022: „Csaknem minden családból távol van még valaki.”: Magyar családok a Gupvi és a Gulág árnyékában. In Bali János – Deáky Zita – Vámos Gabriella (szerk.): *Családok a kitelepítések árnyékában*. Budapest, ELTE BTK, 11–44.
- BOGNÁR Zalán 2017: *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946*. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz Kiadó.
- BOGNÁR Zalán 2006: Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119/1. 203–214.

- Fehér könyv...* 1950: MAGYAR HARCOSOK BAJTÁRSI KÖZÖSSÉGE HADIFOGOLYSZOLGÁLATA (szerk.): *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről*. Bad Wörishofen, Hungária Kiadás.
- GERHARDT Éva 1993: Adalékok a magyar hadifogoly kérdés alakulásáról a II. világháború után. A Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság. *Levéltári Szemle* 43/2. 18–34.
- HAAS György 1995: *Második Trianon*. Békéscsaba, Tevan Kiadó.
- KOCSIS Piroska 2004: Siess! Adj! Segíts! mozgalom a hadifoglyok, kórházak és tüdőbetegek megsegítésére. Egy „fedett” kommunista segélyszervezet az 1940-es évek második felében. *Archívnet* 2004/6. https://www.archivnet.hu/politika/siess_adj_segits_mozgalom_a_hadifoglyok_korhazak_es_tudobetek_megsegitesere.html (Letöltés: 2021.08.16.)
- LÁSZLÓ Géza 1997: A Nyíregyháza–Sóstógyógyfürdői hadifogoly fogadóállomás története (1950)
- In NAGY Ferenc (szerk.): *Szabolcs–Szatmár–Beregi levéltári évkönyv XII*. Nyíregyháza, Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár. 381–407.
- PÜNKÖSTI Árpád 1992: *Rákosi a hatalomért 1945–1948*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- RAVASZ István 2005: Magyarország világháborús embervesztesége és a magyar katonasírok. In MARKÓ György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban*. Budapest, Zrínyi Kiadó. 167–179.
- STARK Tamás 2017: Magyar foglyok a Szovjetunióban. In ERDŐS Kristóf – KISS Réka – ZILA Gábor (szerk.): *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet*. Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány.
- STARK Tamás 1989: *Magyarország második világháborús embervesztesége*. Budapest, MTA TTI.

BOGNÁR, ZALÁN

*Head of department, associate professor, Károli Gáspár Reformed University
President, International Society of Gulag and Gupvi Researchers*

**„THE PRISONER ISSUE IS ONE OF THE MOST
URGENT AND PRESSING ISSUES IN HUNGARIAN
SOCIETY TODAY”**

**The significance of the prisoner (of war) issue in Hungarian
society and politics,
1945–1948–1956**

Of the 172,000 km² and 14.7 million inhabitants of Hungary during the Second World War, including civilians, about 400,000 people in the West and about 1 million in the Soviet Union, suffered the miserable fate of (military) captivity. A quarter of the former and 1/3 of the latter were captured as civilians by the Allied Powers. There was hardly a family that was not directly or indirectly affected by (military) captivity after the Second World War.

Due to the social importance of the prisoner of war (POW) issue it is understandable that, in addition to the governmental bodies dealing with the issue, and the Red Cross – which launched a separate weekly newspaper under the title Hungarian Red Cross Prisoner of War Correspondent – various social organisations, such as National Aid, Hurry Up Give Help, National Association of Prisoners of War and Relatives, Democratic Association of Hungarian Women, were formed to help the situation of POWs. The parties also set up their POW offices one after the other. In fact, the Communist Party with the support of the Soviet Union, which occupied the country, launched a national weekly newspaper in the autumn of 1945 under the name Hungarian POW News, and in 1946, with the help of the Allied (Soviet) Control Committee, it banned the rival weekly newspaper, the POW Reporter published by the Hungarian Red Cross. Never in the history of 20th century Hungary has such an important issue been the subject of two weekly newspapers.

The Hungarian Communist Party quickly appropriated the POW issue at the ministerial level due to its high social importance and delicate nature, and after 1948, when it came to power, it dropped the issue. However, the unresolved nature of this issue left a deep trace in Hungarian society until 1956, as hundreds of thousands of people were still waiting for their loved ones to return.